

FORUM

ZONDER MASKERS

Commentaren van ethici bij een sociologisch onderzoek naar jongeren en waarden

Tineke Van Engeland¹

Ten geleide

In de herfst van 1999 verscheen het boek *Zonder Maskers, een actueel portret van jongeren en hun leraren*,² het resultaat van een onderzoek, opgezet door de sociologische onderzoeksgroep 'TOR' naar de opvattingen, waarden en houdingen van 4722 jongeren van 17 à 18 jaar. Dezelfde onderzoeksvragen, zo'n 120, werden eveneens voorgelegd aan 641 van hun leerkrachten, wat verrassende resultaten oplevert.

TOR (*Tempus Omnia Revelat: de tijd brengt alles aan het licht*) is een groep van sociologen, actief aan de Vrije Universiteit Brussel, die zich toelegt op de studie van vrije tijd, samenleving en cultuur. Op 3 december 1999 werden vertegenwoordigers van TOR geconfronteerd met vier ethici. Dat gebeurde op het symposium 'Zonder Maskers. Ethici debatteren met Sociologen over Jongeren en Waarden' dat te Gent georganiseerd werd door Ethiek & Maatschappij met de steun van de vakgroep Grondslagen en Geschiedenis van het Recht van de Universiteit Gent. Het resultaat van die ontmoeting vindt u in dit themanummer van Ethiek en Maatschappij. Voor het symposium in december waren Mark Elchardus en Koen Raes jammer genoeg verhinderd een presentatie te verzorgen, maar voor dit tijdschrift schreven zij wel een bijdrage.

1. Het boek

De onderzoeksresultaten bondig en helder samenvatten is onbegonnen werk. Wie wil weten wat het onderzoek oplevert, verwijzen we liever door naar het boek zelf. Toch willen we een tipje van de sluier oplichten en kort de inhoudstafel overlopen, ons basierend op wat daarover in de inleiding wordt vermeld.

¹ De samenstelster van dit forum is redactiesecretaris van Ethiek & Maatschappij en praktijkassistente bij de vakgroep *Grondslagen en geschiedenis van het recht* van de Universiteit Gent.

² Elchardus M. (red.) (1999), *Zonder Maskers. Een actueel portret van jongeren en hun leraren*, Globe, Gent.

Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden de resultaten van de interviews per onderzocht thema in 7 hoofdstukken aan de lezer gepresenteerd. Die thema's zijn:

1. Het eerste stuk 'Kwesties van leven en dood' onderzoekt de mening van jongeren op het gebied van seksuele moraal, bio-ethiek, fatsoen en rolpatronen. Onderwerpen als abortus, euthanasie, zelfdoding, druggebruik, geslachts- of genderrollen komen aan bod.
2. 'Geloof, betrokkenheid en onverschilligheid' gaat dieper in op de levensbeschouwing van jongeren (hoeveel jongeren noemen zich vrijzinnig, katholiek, kerks, christelijk?), maar ook het nieuwsoortig geloof wordt behandeld: new-age geloof, het paranormale, het esoterische en het bijgeloof. Omdat levensbeschouwing voor betrokkenen vaak ook een vorm van sociale participatie inhoudt, gaat de TOR-groep in dit deel nader in op het verenigingsleven en de sociaal-culturele activiteiten van jongeren.
3. Onder de noemer 'Voor het leven?' wordt gekeken naar de meningen van jongeren die verband houden met vriendschap, liefdesrelaties, huwelijk en trouw.
4. De maatschappelijke opvattingen van jongeren komen aan bod in het deel over arbeidsethiek, solidariteit en gelijkheidsstreven. Hier verraadt de titel al een van de bevindingen: 'Tegen uitsluiting, maar niet echt voor gelijkheid'.
5. 'De nieuwe breuklijn' zo noemen de TOR-sociologen de scheidingslijn die getrokken kan worden tussen linkse en rechtse houdingen ten aanzien van migranten, politiek, eigenbelang en veiligheid, onderwerpen die in het vijfde hoofdstuk besproken worden.
6. In het hoofdstuk 'Op zoek naar het zelf' wordt de aandacht gevestigd op opvattingen over de eigen identiteit en het zelf. Hoe denken jongeren over zelfontplooiing, autonomie en 'zichzelf zijn' (authenticiteit)?
7. De titel van het laatste hoofdstuk, 'Rooskleurig, somber afgebiesd', geeft de toon aan van hoe jongeren hun huidige welbevinden inschatten (trots, mislukt, onbehaagen,...?) en van hun houding ten opzichte van de toekomst.

Voor wat betreft de onderzoeksresultaten die in deze zeven hoofdstukken naar voren komen, gaan we in het bestek van deze inleiding niet verder dan het overnemen van de korte samenvatting op de achterflap. In de commentaren op het boek die de ethici in dit tijdschrift geven, zullen nog verdere resultaten naar voren komen. *"Jonge mensen hebben vandaag een duidelijke voorstelling van hoe ze willen leven. Ze kiezen voor zelfontplooiing, geloven in trouw en romantische relaties, hebben nogal wat vertrouwen in anderen, rekenen op wederzijds respect en verwelkomen contact met andere culturen. Brave jongeren dus. Maar diezelfde jonge mensen dragen ook heel wat maatschappelijke splijtstof in zich. Zij verschillen ingrijpend van mening over de aanpak van criminelen, over ethische en bio-ethische kwesties en over het streven naar gelijkheid."* (Elchardus, 1999)

In het tweede deel van *Zonder Maskers* gaan de auteurs nader in op de vraag of collectiviteiten nog invloed hebben op de waardepatronen van jonge mensen. Nogal wat sociale wetenschappers spreken van de individualisering van opvattingen en houdingen. Deze zouden *"niet (meer) het gevolg zijn van ervaringen die systematisch samenhangen met het lidmaatschap van een bepaalde collectiviteit of bevolkingscategorie, zoals vrouw zijn, geboren zijn in een lage sociale klasse, beroepsonderwijs*

volgen, opgroeien in een kerks gezin, ..., maar zouden de neerslag zijn van de strikt persoonlijke biografie die elk individu uittekent in een complexe wereld.” (Elchardus, 1999, 18) Niet enkel wetenschappers zijn deze mening toegedaan. Ook de jongeren zelf huldigen deze opvatting. Zij geloven dat zij zichzelf zijn en een *eigen* mening hebben.

‘Zonder Maskers’ onderzoekt deze stellingen in het tweede deel en toont overtuigend aan dat ze een misvatting vormen. In hoofdstuk 8 wordt de opvatting uitgebreid toegelicht. In de volgende hoofdstukken belichten de auteurs respectievelijk de verschillen in opvattingen tussen leerkrachten en leerlingen (9), tussen jongens en meisjes (10), tussen leerlingen met andere levensbeschouwingen (11), tussen jongeren met een andere klassenachtergrond (12) en tussen leerlingen uit de diverse onderwijsvormen (13). In het laatste hoofdstuk ‘Identiteiten, collectief en individueel’ worden de belangrijkste resultaten van de voorgaande vergelijkingen samengevat en besproken.

Het boek wordt afgesloten met een epiloog waarin dieper wordt ingegaan op de implicaties van de bevindingen. Dit resulteert in een korte cultuuragenda voor het begin van de 21ste eeuw, waarin 5 knelpunten, die volgens de TOR-sociologen, de aandacht op zullen eisen, besproken worden: de rol van de persoonlijke verantwoordelijkheid, de genderidentiteit (vooral de mannelijkheid), het nieuwe klassenbewustzijn en het streven naar autonomie en authenticiteit.

2. De artikelen

In het eerste artikel komt TOR-socioloog Mark Elchardus aan het woord, nadien volgen de commentaren van vier ethici. In zijn artikel nodigt **Mark Elchardus** ethici uit om samen na te denken over de maatschappelijke vragen en consequenties die het onderzoek *Zonder Maskers* oproepen. Hij vraagt ethici om zich samen met sociologen te engageren in ‘cultuurwerk’: het creëren van de leidinggevende waarden, motieven, smaken en emoties in onze samenleving, kortom maatschappijcreatie via cultuurschepping. Om het belang van cultuurwerk aan te tonen onderzoekt zijn artikel de gevolgen die de verschuiving naar een symbolische samenleving en de diensteneconomie hebben voor de sociologiebeoefening. Deze verschuiving wordt verduidelijkt aan de hand van begrippen als cultuurspanning, cultuurcrisis, cultuurwerk en cultuursociologie. Tenslotte komt Elchardus terug op de knelpunten uit de cultuuragenda die het boek *Zonder Maskers* afsloot, en legt deze voor aan ethici in de vorm van 5 vragen over:

- de (maatschappelijke) rol van de notie van persoonlijke verantwoordelijkheid
- de nood aan en de ontwikkeling van een nieuwe opvatting van mannelijkheid
- de behoefte aan en de ontwikkeling van een nieuw klassenbewustzijn voor laaggeschoolden
- het streven naar autonomie en het uitmonden daarvan in anti-institutionalisme
- de mogelijke beloftes en gevaren van het authenticiteitstreven

In zijn bijdrage beantwoordt **Koen Raes** de uitnodiging van Mark Elchardus met de bedenking dat ethici en sociologen door middel van hun werk reeds lang een normstellende invloed op de samenleving hebben en dat ze dit ook moeten blijven doen. Ethiek en sociologie kunnen niet zonder elkaar. Nadien gaat Raes dieper in op de rol

van persoonlijke verantwoordelijkheid en het eraan gekoppelde authenticiteitstreven en op de vraag of de nieuwe breuklijnen geen nieuw klassenbewustzijn voor de laaggeschoolden noodzaken. De auteur gaat nader in op de risico's van het huidige verantwoordelijkheidsdenken (gevoelens van politieke machteloosheid, wantrouwen en onverdraagzaamheid). Voor hem kan het verantwoordelijkheidsvertoog pas emancipatorisch werken, wanneer het mobiliserende perspectieven biedt en aanzet tot collectieve actievormen om het eigen lot te verbeteren. Koen Raes wijst er vervolgens op dat het, met dit denken over verantwoordelijkheid gepaard gaande, individualisme van jongeren in het onderzoek beter belicht had kunnen worden, indien ook het vrijetijdsleven van jongeren onderzocht werd. Dat zou de rol van het expressief individualisme in het leven van jongeren scherper afbeelden. Dit begrip, afkomstig van Bellah en zijn team, houdt een geheel van waarden als authenticiteit, uniciteit, spontaneïteit en 'jezelf-zijn' in. Tenslotte is voor Raes wel degelijk nood aan een nieuw klassenbewustzijn voor laaggeschoolden, omdat de afwezigheid daarvan deze jongeren gevoelig maakt voor de vertogen van extreem-rechts.

Tom Claes formuleert in zijn artikel twee bedenkingen. Hij suggereert dat het matig conservatisme van de jongeren, zoals dat naar voren komt uit het onderzoek, gedeeltelijk het gevolg kan zijn van de selectie van problemen waarop de respondenten moesten reageren. Zijn tweede opmerking handelt over permissiviteit, relativisme en tolerantie bij jongeren. Volgens Claes laat de door de onderzoekers gehanteerde notie van permissiviteit ons niet toe om te bepalen of de Vlaamse jeugd relativistisch of tolerant is, wat toch geen onbelangrijke vraag is. Een democratische samenleving is gebaseerd op tolerantie, terwijl relativisme precies de mogelijkheid van zo'n democratie ondermijnt.

In zijn korte reactie maakt **Toon Vandevelde** enkele pertinente opmerkingen. Hij gaat eerst in op de relatie tussen ethiek en empirisch sociologisch onderzoek. Hij vindt het jammer dat de onderzoekers in hun vraagstelling geen gebruik maakten van vragenlijsten gehanteerd in de experimentele economie. Vanuit een ethisch gezichtspunt zijn de meest verontrustende bevindingen, enerzijds, deze over wat de jongeren vinden van situaties waarin oneerlijkheid niet gedetecteerd kan worden. Anderzijds is het feit dat jongeren in hun leven stabiele liefdesrelaties beogen een geruststellende vaststelling.

Jo Smets, tenslotte, vindt de bevindingen van het onderzoek wel degelijk onrustwekkend, in tegenstelling tot wat de auteurs ervan schijnen te denken. Hij stelt vragen bij de morele competentie van de onderzochte jeugd en probeert manieren te vinden van hoe andere onderzoeksschalen een aantal problemen konden vermijden. Na het ontmantelen van de notie 'zelf', die sterk naar voren komt in de opvattingen van jongeren, probeert Smets het 'valse bewustzijn' dat verbonden is met de zelf-ideologie, te koppelen aan de 'new spirit of capitalism', door middel van inzichten uit werk van Luc Boltanski & Eve Chiapello.